

ÚJPEST
1840

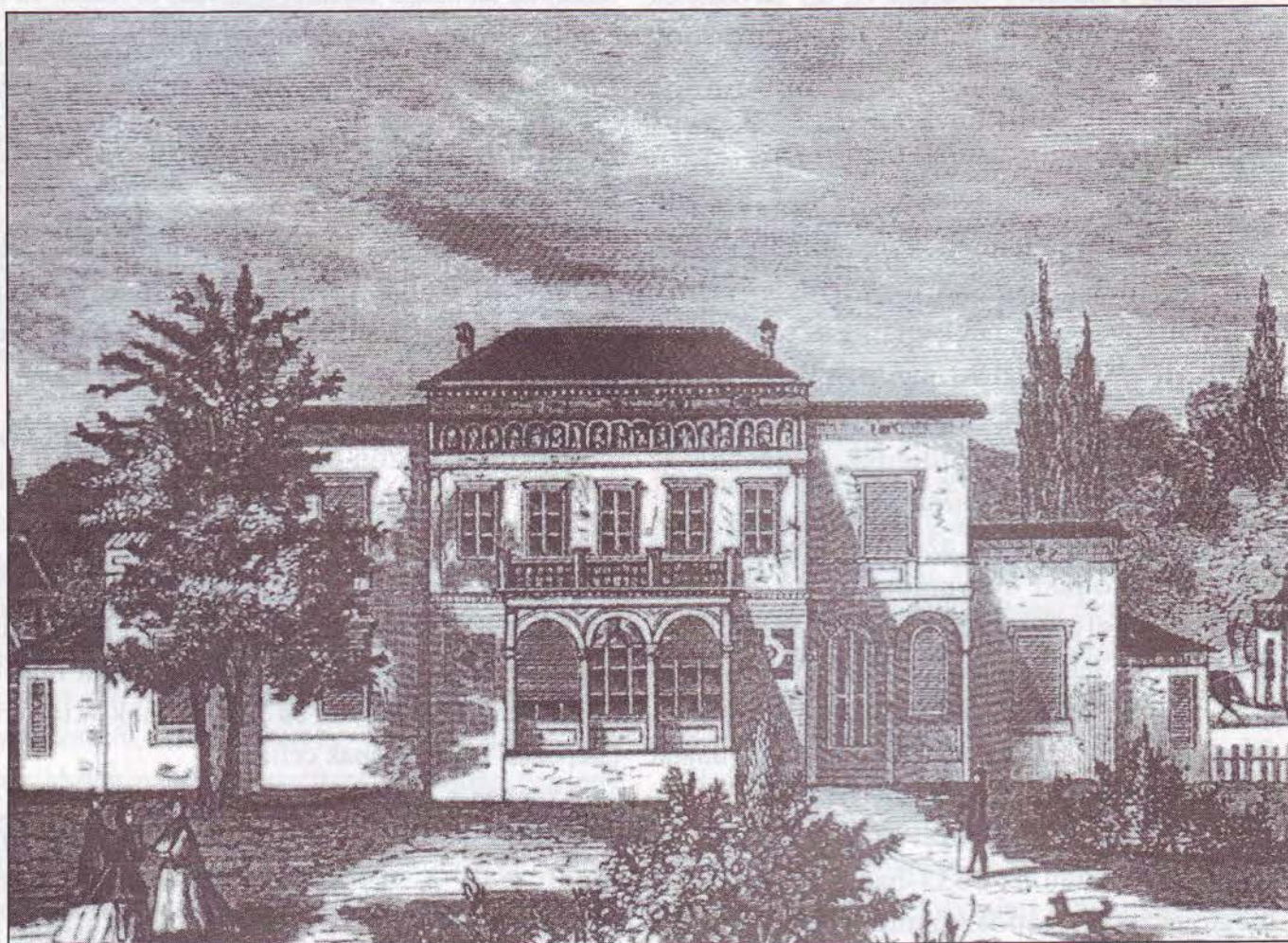

Újpesti Helytörténeti Értesítő

1998. szeptember

V. évfolyam 5. szám

A pesti lóvasút újpesti végállomása

(korabeli metszet)

*Fejes Antal:**

Istvántelek története

Istvántelek földrajzi helyzete és rövid története 1860-ig

A ma Istvánteleknek nevezett településrész északról az Árpád út, délről az Elem utca, keletről a Bp.-Nyugati pu.–Szob vasútvonal határolja. A nyugati oldal pontos elhatárolása mára már lehetetlenné vált, mivel Istvántelek felől teljesen összeépült Újpesttel. A kertvárosi részen kívül Istvántelekhez számítjuk az Istvántelki Főműhely területét is, így Istvántelek tágabb határai délen egészen a Körvasút sorig terjednek.

A környék múltjának története nagyon hasonló, sőt, szinte teljesen azonos Újpest korai történetével. A futóhomokkal és a Gyáli-tó mocsarai által borított terület mindenféle emberi megtelepedésre alkalmatlanná tette a vidéket, ezért Istvántelken semmilyen régészeti lelet nem került elő. Mivel biztos, hogy a XV. századig a környéket kiterjedt nyílt vizek fedték, a középkorban senki földjének, halászok és pákászok birodalmának számított.

A török kor végére azonban megindult az elmocsarasodási folyamat, és az egykori morotvák helyén egyre nagyobb összefüggő földterületek jelentek meg. A hajdani vízivilágra már csak a Gyáli-tó emlékeztetett, aminek felesleges vizét az újpesti Bocskai utca vonalát követő Gyáli-patak szállította a Dunába.

A szárazzá vált földeket és a tó területét az Újfalussy család az 1633-ban a Spáczyaktól megszerzett Káposztásmegyer-pusztához csatolta. A mezőgazdasági művelésre alkalmatlan vidék hasznosítására az 1770-es évektől történtek kísérletek. Az urbáriális felmérés tanúsága szerint a Gyáli-tó nagysága mintegy 100 magyar hold volt. A tó lecsapolását

az Újfalussyak megbízásából Bohúss Sámuel részesbérlettel kezdte meg, aki hosszú, fáradságos munkával elérte, hogy az elárasztott terület a harmadára, úgy 30-35 holdra essen vissza.

Az így nyert földeken a talaj magas sziktartalma miatt agrártermelést nem tudtak végezni, de legeltetésre és a még mindig bőséges talajvíz miatt erősen növvő nád téli levágására használhatták.

A nagyjából lecsapolt tó — a korabeli térképek tanúsága szerint — a váci országút és a belőle a pesti Ördögmalomnál kiágazó régi főti országút (egyik szakasza a mai Árpád út Virág utcáig terjedő szakaszával azonos) között terült el, azaz a mai Újpest, Rákospalota és Zugló hármashatárában fekvő területen.

A lassan kultúrtájja váló hajdani mocsárvidék történetének első jelentős fejezete a Magyar Kertészeti Társulat intézetének idetelepedése volt.

Kertészképzés és agrárszakoktatás Istvántelken 1860-1903

Az 1853-ban létrejött Magyar Kertészeti Társulatnak, melynek egyik elnökségi tagja Jókai Mór volt, gr. Károlyi István adományozott földet 1859-ben kertészeti és agrár-szakoktatási „képezde” alapításának céljára.

Azonban a képzés mégsem itt, hanem Rákospalotán, Nádaskay Lajos birtokos nemes földjén indult meg. A vasútállomástól nem messze fekvő, főleg alma, barack és szilvafákkal beültetett 6240 négyszögöles birtokot 7224 osztrák értékű forintért vásárolták meg. Az akkori felmérés szerint a kertben mintegy 300 darab gyümölcsfa állt, melynek egytől-egyig az 1846-os telepítésből származtak.

* A szerző az ELTE levéltár szakos hallgatója, helytörténeti kutató.

A „képezde” 1860. február 1-jén nyílt meg, és az intézet legfőbb „célja gyakorlati kertmunkásokat képezni, kik kertészeti, különösen a gyümölcsstenyésztés szakértelmes végrehajtói lesznek”. Az intézmény élére egy főkertész neveztek ki Bolgár Simon személyében, akinek az oktatáson és a kert felügyeletén kívül az esetleges látogatók „illendő kalauzolását” is el kellett végeznie. A kertészképző oktatási tevékenysége mellett gyümölcsfa-magok és oltványok kereskedelmével foglalkozott, és ezáltal igen gyorsan országos hírnévre tett szert.

1862-ben azonban Bolgár Simon — miután jócskán összekülönbözött a társulat vezetésével — megvált pozíciójától, s helyét az intézet élén Lukácsi Sándor vette át, aki 1863-ban szintén vitába keveredett a Kertészeti Társulattal, amiért is súlyos megrovásban részesült. Ettől az időponttól kezdve az intézmény történetéről hallgatnak a források, de valószínű, hogy a kertészképzés abbahagyása után a területet Lukácsy bérbe vette, és a saját mintagazdaságává alakította át.

Az olvasó felteheti a kérdést, hogy ezt a valójában palotai eseménysort miért ecsetelem ilyen hosszan az Újpesti Helytörténeti Értesítő hasábjain. Két okból teszem ezt. Az egyik ok, hogy máig nem tudjuk biztosan, hogy hol is volt az az állomáshoz közel fekvő Nádaskay Lajos-féle telek. Hiszen lehetett a palotai oldalon — ekkor valóban nincs helye itt. De lehetett a vasúton túl, Istvántelken is — ekkor pedig ebben a cikkben meg kell említeni. Azonban van egy ennél jóval nyomósabb ok is: a Magyar Kertészeti Társulat „kertészképezdéje” közvetlen előzménye az OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egylet) hasonló istvántelki intézetének. Sőt, talán létét is elődje bukásának köszönheti.

A Kertészeti Társulat által paragon hagyott istvántelki földterület hamarosan az OMGE kezelésébe ment át azzal a feltétellel, hogy a gróf a föld tulajdonjogát visszaveszi, és az OMGE

csak a bérleti jogokkal rendelkezhet.

Az OMGE 1875-től települt ide, s még ebben az évben megnyitottra majorosgazda-képzőjét, melynek megindulásáról Galgóczy Károly így írt a „Pest-Pilis és Solth törvényesen egyesült vármegyék monographiája” c. munkájában:

„A vasút mellett Pest felé hosszan elnyúlva van Istvántelek, az országos gazdasági egyletnek majoros gazdákat képző intézete. Ez 150 holdnyi területen fekszik, melyet gróf Károlyi István ajándékozott, és a palotai tagosítás végrehajtása után, 1861-ben bocsátott az országos gazdasági egylet birtokába. Az intézet első megindulása 1875-ben történt, s éppen most (1877) van fejlődés alatt.”

Az új intézmény, mint fentebb említettem, csupán csak bérletbe kapta a földet, ezért a bérleti díj előteremtésére és az iskolaépületek felépítésének költségeinek fedezésére országos gyűjtést rendeztek. Össze is gyűlt 19.714 forint, és az állam is adott 12.000 forintnyi támogatást. Az iskola szervezetéről Balás Árpád beszél a „Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményei” c. könyvében: „Az iskola szervezetére nézve azon megállapodás történt, hogy a földműves iskolával kertészképző kapcsoltassék össze s évenként 10-12 árva fiú vétessék fel.”

Valószínű, hogy az itt említett kertészképző nem más, mint az 1860-as évek közepén megszűnt hasonló nevű intézmény, amelynek épületei ekkor még jó állapotban lehettek, bár erre vonatkozóan nincsenek biztos adatok.

Hamarosan azonban az OMGE-féle gazdaképző felett is gyülekezni kezdtek a sötét fellegek, annak ellenére, hogy az elsősorban az uradalmak számára 3 év alatt majoros-gazdákat képző intézményben nem volt növendékekben hiány. Annál inkább az anyagiakban. Az intézmény fenntartása és továbbfejlesztése meghaladta az OMGE erejét, s ezért az „egyesület az iskola megszüntetését határozta el, mi az 1891. évben be is következett”. (Balás Árpád i. m.)

Gróf Károlyi Sándor az Istvántelki területből 30 holdat adományozott az egyesületnek „örök tulajdonba”, a többit pedig a Budapesti Gyermekmentő Egyesületnek engedte át, „mely a földműves iskola helyén kertészképző iskolát tart fenn”. (Balás Árpád i. m.)

A Budapesti Első Gyermekmenhely Egyletet gr. Károlyi Sándorné, szül. br. Korniss Clarissa alapította anyósával, gr. Károlyi Istvánnéval együtt még 1870-ben. Az épületek (a templom, a lakóépületek, az elemi iskola és a kertészképző) alapkövetését 1882. július 12-én tartották. A teljes épületkomplexum tervezésére és kivitelezésére Ybl Miklóst kérték fel, aki a Szent Istvánnak szentelt kápolnát, mely az épület-együttes középső részét alkotja, neoromán stílusban építette meg.

Az intézménybe a gráci irgalmas nővéreket hívták meg, akik ellátták a menedékházban elhelyezett 12 fiú lelki gondozását és oktatását. Mint fentebb már említettem, a menhely 1891-től átvette (valójában ténylegesen megkezdte) a hányatott sorsú kertészképzést. De nem sokáig. Az intézet 1903-ban állami kezelésbe került, ami egyet jelentett az azonnali feloszlattal. A kertészeti Intézetet megszüntették, s a menhelyen élő fiúkat széthelyezték az ország más árvaházaiba. Az alapítványi intézmény azonban megmaradt, és leánynevelő intézetté alakult át, melyet a Vincés nővérek vezettek.

Az istvántelki kertváros története 1950-ig

Már lassan a végéhez közeledett a palotai Újtelep kiépítése, amikor annak közvetlen szomszédságában, Istvántelken újabb parcellázás kezdődött a megszületett kertészképző földjein.

Ekkoriban az egész környéken óriásit ugrottak a telekárak a főváros körüli agglomerációba kitelepülő kishivatalnokok, az ú. n. „kincskeresők” miatt. Palotán ebben az időben 10-15 négyszögöl föld ára 1 korona volt, és egy kétszobás családi ház építése mintegy 3000 koronába került, így

tehát egy 150 négyszögöles telken építkezőnek körülbelül 7-8000 koronára volt szüksége. A magas költségek miatt a parcellázásba a banktőke is bekapcsolódott, és 5 százalékos kamatra, 4-45 évig terjedő lejáratra adtak hitelt. A telkek kimérése, és ezzel párhuzamosan a betelepülés folyamatosan zajlott, és 1910-re nagyjából kialakult a máig kis változásokkal élő utcahálózat.

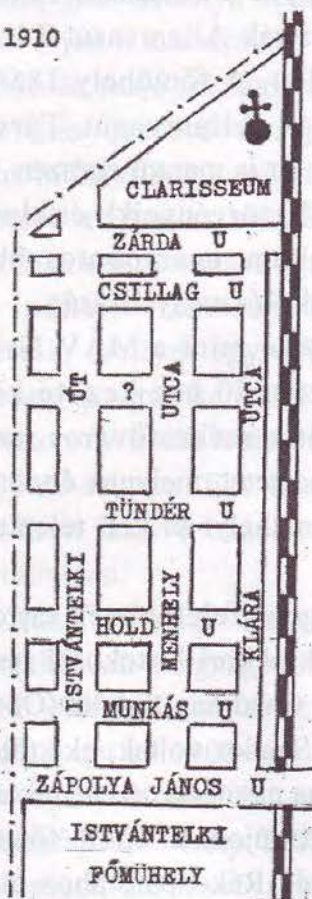
A betelepüléssel egy időben szinte azonnal megindult Istvántelek elcsatolási mozgalma is, amelyet gr. Károlyi Sándor és Újpest városa egyaránt szorgalmazott „harcias kapzsisággal”, amint azt egy korabeli újságcikk túlzó heves-séggel megfogalmazta. Ettől kezdve szorgalmas aláírásgyűjtési mozgalmak indultak Palotán és Újpesten egyaránt az elcsatolás ellen és mellett, s nagy népgyűléseket tartottak az elcsatolás kérdéséről a híres Péntek-féle vendéglőben, illetve a hírhedt Gúgyela kocsmában.

A területi vita kérdésével a helyi sajtó is foglalkozott, méghozzá igen élénken. Az 1912-ben létrehozott Palotaújpest c. lap volt a legaktívabb, mivel mint címe is mutatja, mindkét település lakóihoz szólt, s így megpróbált a mérleg nyelve lenni — nem sok sikerrel.

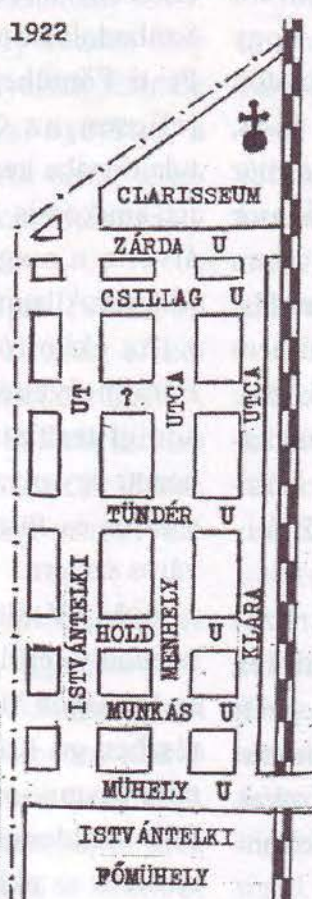
Amikor a vita a leghevesebben lángolt a felek közt, cikk jelent meg a lapban „Miért veszthetjük el Istvántelket?” címmel. A cikk szerzői kifejtették, hogy ők megpróbálták a kérdést a legobjektívabban megközelíteni, s az a végkövetkeztetésük, hogy „...a testvérvárosok jól felfogott érdeke, hogy a legbékésebb testvéri jóviszonyt ápolják”, sőt kijelentik, hogy „mindkét félnek igazsága van”, mivel Palota az elmúlt száz év alatt területének nagy részét elvesztette, így jogosa tarthat igényt Istvántelekre, de a grófnak és Újpest városának is igazat kell adni, ugyanis a józan földrajzi és gazdasági tényezők az Újpesthez való csatlakozást támogatják.

Mondani sem kell, hogy egyik fél sem volt elégedett a cikk tartalmával, de a téma az első világháború kitörése miatt lekerült a napirendről.

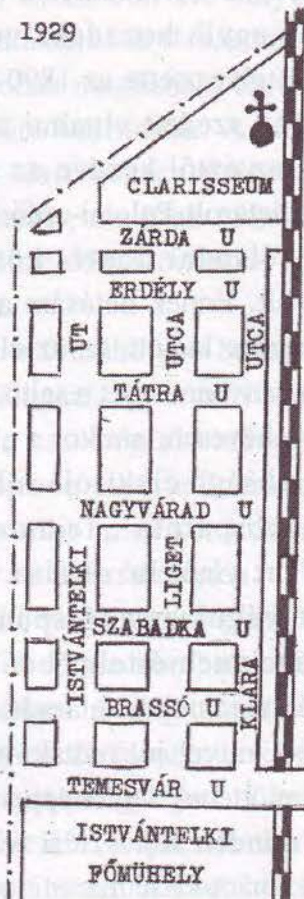
1910

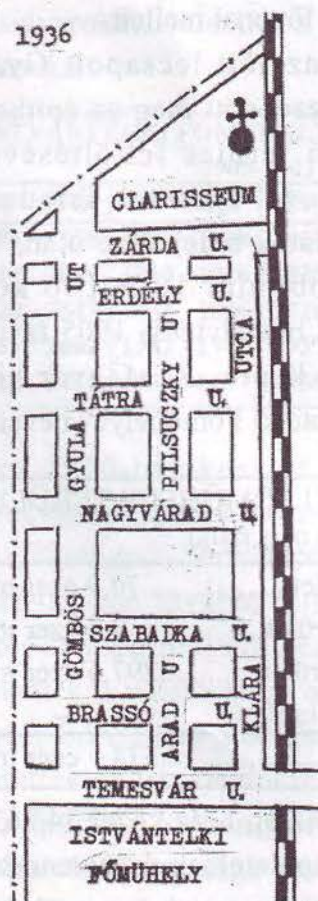
1922

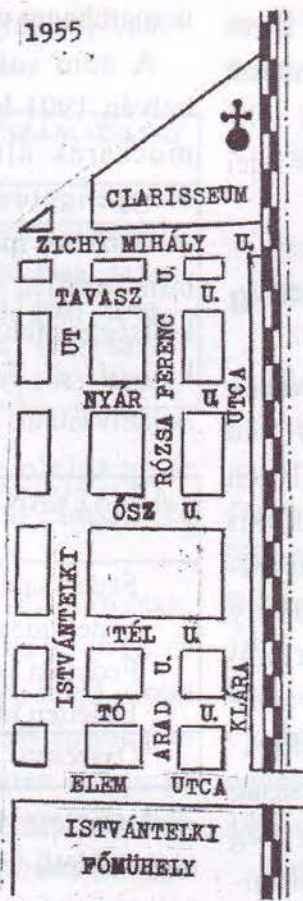
1929

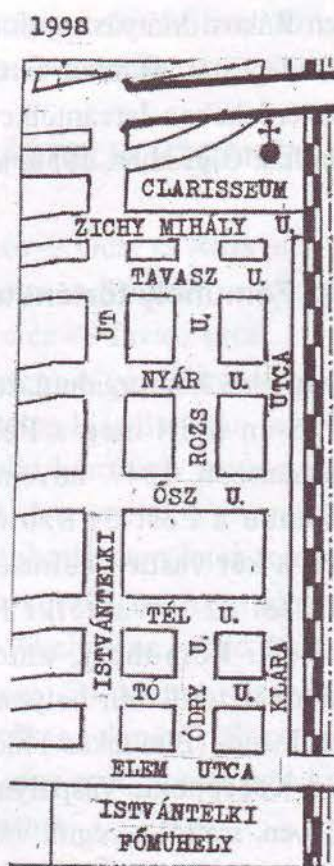
1936

1955

1998

Rákospalota határa

templom

hid

vasút

A háború után ismét elkezdődtek a véget nem érő viták, melyek egyik hozadéka volt az, hogy Palota 1922-től elvesztette az 1890-ben elcsatolt lóversenypályán szedett vigalmi adó 30 %-át, továbbá ettől az évtől kezdve az akkorra már szinte teljesen letarolt Palotai-erdő és a Villatorterülete egy főispáni döntés következtében Újpesthez került. Ennek hatására az elcsatolási mozgalom új erőre kapott, és az elcsatolni-nem elcsatolni kampányban ismét a sajtó lépett közbe, méghozzá igen hevesen, amikor a „Rákospalota-Pestúlyhelyi Újság” cikkírója már-már hisztérikusan Rákospalota „Trianonszerű feladarabolásáról” írt a lap első oldalán.

A kérdést végül egy főispáni határozat döntötte el, melynek értelmében Istvántelek területe — rákospalotánál maradt. Fellélegzett Palota vezetése, mivel jól tudták: az elcsatolási mozgalom létrejöttének legfőképpen ők az okai, mivel szinte minden fejlesztési tervnek ellenálltak a városi tanács kissé maradi urai.

1949-ig nem is történt semmi a témában, de ebben az évben Rákosi Mátyás utasítására létrehozták Nagy-Budapestet, és az új kerülethatárok racionalizálása érdekében Istvántelket egy tollvonással átcsatolták Újpesthez, 1950. január 1-jei hatállyal.

Az Istvántelki Főműhely története 1945-ig

Magyarország első közforgalmú vasútvonala 1846. július 15-én nyílt meg a Pest és Vác közötti vonalszakaszon. 1847. november 10-én helyezték üzembe a Pest és Szolnok közti vonalat. Ennek a két vasútvonalnak a kiszolgálására épült fel az Istvántelki Főműhely jogelődje, a Pesti Főműhely, amely a mai Nyugati pályaudvar területén helyezkedett el, nagyjából a Ferdinánd- (Élmunkás-) híd tájékán.

Az üzemet a Középponti Vaspálya Társaság alapította 1847-ben, s ettől a cégtől váltotta meg a Bach-kormány 1850-ben 5 %-os államkötvények ellenében. Ettől az időponttól kezdve

az üzem hivatalos neve a „Császári és királyi Szabadalmazott Osztrák Államvasút Társaság Pesti Főműhelye” lett. A főműhely 1854-ben teljesen az Osztrák Államvasút Társaság tulajdonába került, s ott is maradt egészen 1891-ig, amikor is a XXV. törvénycikk értelmében átvette a magyar állam, azaz pontosabban a Magyar Államvasutak Részvénytársaság.

Az ekkortól kezdve mint a MÁV Nyugati Főműhelyeként üzemelő cég kezdte kinőni addigi területét, sőt a székesfőváros tanácsa hozott egy olyan rendeletet, melynek értelmében a zajos és füstös főműhelyt ki kell telepíteni a város szélére.

A MÁV által legmegfelelőbbnek tartott új telephely területének akkori birtokosai részben az Országos Magyar Gazdasági Egylet (OMGE), részben gr. Károlyi Sándor voltak, akiktől több mint egymillió korona ellenében szerezték meg a föld tulajdonjogát. Az újonnan épülő főműhely területe az akkor még Rákospalotához tartozó Istvántelken került kijelölésre, közvetlenül az ú. n. marcheggi vasúti fővonal mellett.

A nem sokkal azelőtt lecsapolt Gyáli-tó helyén 1901-ben kezdődött meg az építkezés a mocsaras altalajú terület feltöltésével és elegyengetésével. Az épületek felhúzása a talajerősítő munkálatok befejezése után, 1903-ban indult. A több mint 10 millió korona költséggel felépített műhelytelep 1905 tavaszára készült el. Ekkor kapta „A Magyar királyi Államvasutak Istvántelki Főműhelye” nevet.

AZ ISTVÁNTELKI FŐMŰHELY TERÜLETE 1910-BEN

Fedett saját terület	70,9 ezer m ²
Fedett idegen terület	9,5 ezer m ²
Fedetlen saját terület	297,6 ezer m ²
Fedetlen idegen terület	—
Összesen	378 ezer m ²

A mintegy 653 hektár, azaz közel 343.626 m² alapterületű üzem épületeinek és berendezéseinek tervezését az Államvasutak Igazgatóságának

Magasépítési Osztálya végezte. Elsőként, 1905. május 1-jén a kocsijavító osztály kezdte meg működését, majd fokozatosan helyezték üzembe a mozdonszereldét, a gyártási osztályt, a tanoncműhelyt és az erőművet. Az üzem teljes kiépítése az összes költség beszámításával 9 millió 526 ezer koronába került.

A műhely tisztasági fürdőjét 1906-ban építették, mellyel egyidejűleg készült el két víztorony is, egyenként 125 m³ űrtartalommal. A két víztorony közül a fűtőházat 1912-től kezdve az Újpesti-szigeten fűrt kutakból látták el vízzel, jelentősen javítva ezzel az addigi csapnivaló vízminőségen.

A MÁV javítóállomásai közül mindig az istvántelki volt a legnagyobb és a legjelentősebb. Az idő előrehaladtával az üzem dinamikusan fejlődött, így az 1905-ben 15 kilométert kitevő belső vágányhálózat 1910-re 28 kilométerre nőtt. Az áramfejlesztő telep 1908-tól energiával látta el a Keleti, a Józsefvárosi, majd a későbbi fejlesztések után a Nyugati és a Ferencvárosi pályaudvarokat, valamint a környékbeli vasútállomásokat.

AZ ISTVÁNTELKI FŐMŰHELY LÉTSZÁMADATAI 1905-1943							
ÉV	FŐ	ÉV	FŐ	ÉV	FŐ	ÉV	FŐ
1905	1150	1929	1834	1934	1642	1939	1812
1914	2015	1930	1826	1935	1603	1940	2121
1920	2547	1931	1806	1936	1591	1941	2303
1921	2662	1932	1747	1937	1584	1942	2452
1922	2429	1933	1667	1938	1751	1943	2586

Még 1910-ben készült el az olajgázgyár épületegyüttese, amit a német Julius Pintsch cég szerelt fel műszaki berendezésekkel.

1916-17-ben további fejlesztések történtek. Előbb 7800 korona költséggel átépítették és kibővítették a villamossági osztályt, majd a régi Nyugati Főműhely korszerűsített öntödéjét telepítették át Istvántelekre. Szintén ebben az évben épült az oxigéngyár, de ezt a háborús termelés elsődlegessége miatt beüzemelni már nem tudták.

1921-ben és 22-ben két súlyos katasztrófa történt a lendítőkerekek törése miatt. Az 1922-es balesetben sokan meghaltak, ezért a gyár működését egy időre leállították. A kényszerű szünet időtartama alatt korszerűsítették a régi kis kazánház fűtését, majd az 1924-es újraindulás után a könnyűfém-öntödét vasöntödévé alakították át.

1932-ben a főműhelybe bevezették a hajdúszoboszlói földgázt, így a helyi gázgyár további működtetése szükségtelenné vált. Ezzel egy időben a teljesen elkorhadt fakerítést betonra cserélték, és több mint két kilométer kövezett utat építettek az üzem területén.

A második világháború alatt az Istvántelki Főműhely több súlyos bombatámadást kapott. Az 1944. szeptember 14-i légitámadás alkalmával az asztalos, fényező és famegmunkáló műhely több telitalálat miatt porig égett. Ugyanekkor több kisebb sérülés érte a kocsijavító csarnokot is, majd Budapest ostroma alatt három hétig állt a munka. Ez idő alatt a németek és az őket követő szovjet csapatok szinte az összes gépi berendezést leszerelték.

ISTVÁNTELKI UTCANÉVLEXIKON

Arad utca -> Ódry és Rozs utca

Brassó utca -> Tó utca

Csillag utca -> Tavasz utca

Elem utca: a volt Temesvár utca. A rákospalotai Újtelep kiépülte után, az 1890-es évektől az Istvántelki Főműhely idetelepedéséig Zápolya János utca. Istvántelek kiparcellázása előtt egy jókora beépítetlen területen keresztül a palotai Rákos utat kötötte össze az újpesti Tó utcával. 1922-től Műhely utca, majd 1925-től Temesvár utca. Nagy-Budapest létrehozása után egyesítették az újpesti Gorove utcával. Az egyesített utca mai, „rendkívül kifejező” nevét 1953-ban kapta.

Erdély utca -> Tavasz utca

Gömbös Gyula út -> Istvántelki út

Hold utca -> Tél utca

Istvánbeli út: a század eleji parcellázáskor már megkapta mai nevét, mint az új településrész főutcája. 1933-ban nevét vitéz jákfai Gömbös Gyula útra változtatták. 1945 óta ismét az eredeti elnevezését viseli.

Klára utca: gróf Károlyi Sándorné, született báró Korniss Clarissa, a Clarisseum alapítója után kapta nevét ez az utca, amely a történelem viharaival mindmáig dacolva őrzi névadója emlékét.

Menhely utca -> Ódry és Rozs utca

Munkás utca -> Tó utca

Műhely utca -> Elem utca

Nagyvárad utca -> Ősz utca

Nyár utca: a volt Tátra utca. Az utca újpesti szakaszát már 1882 óta így nevezik. 1951-ben egyesítették az istvánbeli Tátra utcával, amelyet 1923-tól neveztek így. Előző neve ismeretlen.

Ódry utca: a volt Arad utca. A parcellázás kezdetén még névtelen közterület. 1910-től, a Stephaneum aggok háza felépültétől Menhely utca. 1928-tól Liget, 1930-tól pedig Arad utca. Az utca kettéosztása után a Temesvár (ma: Elem) utcától délre eső rész megtartotta az Arad utca nevet. Az utca 1961 óta Ódry Árpád színművész nevét viseli.

Ősz utca: a volt Nagyvárad utca. Az utca újpesti szakasza 1882-től ismert ezen a néven. 1951-ben egyesítették az istvánbeli Nagyvárad utcával, amit 1902 és 1923 között Tündér utcának neveztek.

Pilsuczy utca -> Ódry és Rozs utca

Rózsa utca: a volt Rózsa Ferenc utca. Tulajdonképpen csak a 30-as évek eleje óta létezik mint önálló közterület. Az Arad utca északi részének leválasztásakor jött létre. Ezt megelőzően, mint az Arad utca része, szintén viselte a Menhely, illetve a Liget utca neveket. Az utca létezése 1935-től biztosan datálható, ugyanis ekkor nevezték el József Pilsudski lengyel tábornok-elnökről. 1948-tól kezdve Rózsa Ferenc utca. Mai nevét 1961-ben kapta.

Rózsa Ferenc utca -> Rozs utca

Szabadka utca -> Tél utca

Tátra utca -> Nyár utca

Tavaszi utca: a volt Erdély utca. Szintén a régi újpesti utcanevek közé tartozik, 1882 óta ismert. 1936 és 1945 között Mussolini utca. 1945-től ismét Tavasz utca. 1951-ben hozzácsatolták az istvánbeli Erdély utcát, amelyet 1902 és 1923 között Csillag utcának neveztek.

Tél utca: a volt Szabadka utca. Az utca újpesti része már 1882 óta ismert ezen a néven. 1951-ben hozzácsatolták az istvánbeli Szabadka utcát, amit 1902 és 1923 között a Hold utca nevet viselte.

Tó utca: a volt Brassó utca. Az újpesti szakasz neve 1882 óta ismert. Az utca neve a XIX. század végén lecsapolt Gyáli-tóra utal. 1951-ben egyesítették az istvánbeli Brassó utcával, amelyet azt megelőzően, 1902 és 1923 között Munkás utcának neveztek.

Tündér utca -> Ősz utca

Zápolya János utca -> Elem utca

Zárda utca -> Zichy Mihály utca

Zichy Mihály utca: a volt Zárda utca. Az utca újpesti szakasza 1914-től viselte a híres grafikus-festőművész nevét, azelőtt 1908-tól Kis-Gyár utcának nevezték. 1951-ben egyesítették az istvánbeli Zárda utcával, amely már 1890-től viselte ezt a nevet.

Források:

Mészáros György: Budapest teljes utcanévlexikona. Budapest, 1998.

Buza Péter: Palotai tegnapok. Rákospalota, 1995

Tanulmányok Rákospalota-Pestújhely történetéből. (Szerk.: Czoma László) XV. ker. Tanács VB, Budapest, 1974

Bánóné Fleischmann Marianna:*

75 éves a Jókai utcai Gyermekszakrendelő

A rehabilitáció hazai úttörője Gárdi Jenő dr.

75 éve, 1923. május 1-jén rakta le a mártírhalált halt dr. Gárdi Jenő a nagyhírű Jókai utcai Gyermekszakrendelő alapjait. A Tbc-gondozó gyermek és felnőtt betegeket kezelte. Fokozatosan, majd 1937-től kizárólag gyermekek gyógyításával foglalkozott. Ezzel párhuzamosan dr. Gárdi Jenő a Kollár Miklós Által adományozott telken létrehozta az ország első munkaterápiás gyógyintézetét, mely később átalakult a Tbc-s gyermekek gyógyiskolájává és gyógyóvodájává. A korszak, mely 1923 május 1-jétől (a Jókai utcai tüdőgondozó megalakulásától) 1944. április 14-ig (Gárdi eltávolításáig) tartott, az intézet hősi korszakát képviseli, melynek kiváló munkásságára külföldön is felfigyeltek.

Másfél évszázaddal ezelőtt, az 1830-as évek elején alakult ki Újpest, a mai Budapest IV. kerülete. Születésének idején a hazai ipar fejlődése a Habsburg politika következtében még nem indult meg. Hazánk feudális körülmények között kifejezetten mezőgazdasági termelést végzett és még az I. világháború előtt is egyoldalú agrárország volt, lakosságának mintegy 60%-a mezőgazdaságból élt, csupán 24%-a dolgozott az ipar, kereskedelem és közlekedés területén.

Az 1840-ben megalakult Újpest alig félszáz esztendő alatt az iparilag elmaradt Magyarország egyik legnagyobb iparvárosává fejlődött. Ehhez hozzájárult a település kedvező földrajzi fekvése (a Duna mellett fekszik, közlekedési csomópontban és Pest közelében) valamint a helység földesurának, Károlyi Istvánnak alapítólevele, melyben a letelepülők számára teljes ipari és kereskedelmi szabadságot, valamint vallási egyenjogúságot biztosított. Ezek következtében 1870 és 1910 között Újpest lakossága 10 évenként megkétszereződött (1870-ben 6722 lakosa volt, 1910-ben 55.197). 1910-ben Újpesten élt, nemcsak létszámát, hanem lakosságon belüli arányát tekintve is, a főváros környékén a legtöbb munkás. A város e tekintetben megelőzte Budapestet és már a századfordulón munkásváros lett, ahol a gyári munkásság 52%-a az 500 főnél többet foglalkoztató nagyüzemekben dolgozott. Ez a leg-

magasabb nagyüzemi koncentrációt jelentette országos méretben túlszárnyalva Budapestet is, ahol ez csak 31 % volt.

A nagyipar kiugró — hazai viszonylatban korai — fejlődésének eredménye volt, hogy a kapitalizmus ellentmondásai is jóval előbb és koncentráltabb formában mutatkoztak Újpesten, mint az ország más területein. Az ipari munkásság és az újpesti lakosság nyomora, a lakosság robbanásszerű növekedésével egyre rosszabb, embertelenebb lakásviszonyok, az elégtelen táplálkozás és az ezekből fakadó közegészségügyi ártalmak kísérői voltak településünknek. A népbetegségek, közülük főleg a tbc — a Morbus Hungaricus — pusztított ebben a rohamosan fejlődő ipari központban. A gümőkóros halálozások rendszeresen meghaladták az országos és legtöbb esetben budapesti átlagot is.

A szervezett, céljaiért harcoló újpesti ipari munkásság, az igen erős szociáldemokrata párt és a polgárság haladó elemeinek összefogásával a népbetegségek leküzdésére olyan egészségügyi intézmények jöttek létre, melyek országosan úttörők, világviszonylatban pedig közismertek és látogatottak voltak. Ilyen volt a Gárdi Jenő dr. szociáldemokrata képviselő által 1930-ban alapított Munkaterápiás Tbc-gondozó, mely később átalakult a tbc-s gyermekek gyógyiskolájává és gyógyóvodájává.

*A szerző gyógyszerész kandidátus, helytörténeti kutató

Gárdi Jenő dr. a tbc elleni küzdelem egyik legnagyobb harcosa, az 1923-ban létesült Jókai utcai tbc-gondozó alapítója és igazgatója volt. Munkájában a haladó polgári pártok segítették, de igazi támogatója a szervezett munkásság, a szociáldemokraták voltak Újpest képviselőtestületi jegyzőkönyvének a nagyhírű orvosról szóló nekrológiában a következők olvashatók:

„Megalakulásától kezdve a munkásság sajátjának, bizalmi intézményének tekintette a Gondozót, annál is inkább, mert Gárdi dr. kapcsolata a munkássággal, a szociáldemokrata párttal is a Munkásotthonnal állandó volt és az idők folyamán egyre nagyobb méretű lett. Ez a kapcsolat azokkal, akik orvosi segítségét igénybe vették, különösen bensőségesse vált és a »szegény betegek orvosa« minden kitüntetésnél becsesebb epitheton ornansát szereztte meg számára.”

A tbc elleni küzdelemben Gárdi nemcsak intenzív és tudományosan jól megalapozott munkásságot folytatott, hanem merészen újított.

Ilyen újításai voltak:

1. A Friedmann-vaccina alkalmazása, a tbc elleni védettség elérése szempontjából; az élő, de nem pathogen baktériumtörzsek védőoltásként való alkalmazása. (A Friedmann-oltás nem vált be — de az elv, hogy a tbc ellen hathatós immunitás csak élő bacilussal érhető el, ma is érvényben van.)

2. A betegek rendszeres és következetes felkutatása szűrővizsgálatok segítségével. Ez egyrészt a korai diagnózist és ezzel a jobb gyógyítási effektust biztosította, másrészt korán kiemelve a fertőző forrásokat a közönségből, a legjobb expositiós prophylacticus módszernek bizonyult.

Gárdi irányításával 1933-ban — elsőként Magyarországon — elvégezték egy város reprezentatív szűrését. Újpestnek kb. 60.000 főnyi lakosából 7406-ot vizsgáltak meg (iskola, óvoda, gyár, szeretetház, nyaralási akció stb.). Megállapították, „hogy a 7406 egyén közül 65 beteg környezetére veszélyt jelentett, tehát 0,9%, vagyis minden 110-ik, magát egészségesnek tartott egyén bizonyult tüdőbajosnak. 2068 eset volt olyan, akik gondozást és megfigyelést igényeltek.”

Nagyjából 1 %-ban jelölték meg a betegségről nem tudók (inappercepták) számát Újpesten. Igazolták a szűrővizsgálatok fontosságát, egyéni és epidemiológiai szempontból egyaránt, egyben megjelölték azt az irányt is, ahogyan ezeket az inapperceptákat megközelítőleg meg is lehet találni.

3. Gárdi Jenő egyik lényeges újítása a gyermekek szűrővizsgálatához kapcsolódott. A gyermekek röntgenátvilágítással — tuberculin kenőcs segítségével — történő szűrésekor számtalan egyéb kóros állapot is felszínre került. Így országos viszonylatban és időrendben először bevezette, hogy a tbc-s eredettől való elkülönítés céljából szakorvosok, nevezetesen orr-fül-gége szakorvos, kardiológus és tüdőgyógyászon kívül a gyermekgyógyász is részt vegyen a szűrővizsgálatokon. Ezenkívül a nem tbc-s, de egyéb betegségben szenvedő gyermekekről is gondolkodott. A sovány, rosszul táplált, étvágytalan és vérszegény gyermekek részére megszervezte a tejkvarc akciót. Ez abban állt, hogy évente kb. 1000 ilyen gyermek részére több tízezer liter tejet juttatott úgy, hogy azt a gyermekek kvarcfény-kezelés közben fogyasztották el. Egy gyermek egy kúrában 10-20 kvarcfény-kezelést és ugyanakkor 3-6 liter jó minőségű, ú. n. Károlyi-féle tejet fogyasztott. Az eredmények bámulatosak voltak.

4. A kiszűrt felnőtt tbc-s betegek kezelésében ez az intézet alkalmazta elsőként Magyarországon 1926-ban az ambuláns pneumothorax-kezelést.

5. A tbc-s betegek azon csoportja részére, amely még vagy már nem igényelt aktív kezelést, de munkaképességét nem nyerte vissza, hozta létre Gárdi Jenő dr. 1930-ban az ország első Munkaterápiás Gyógyintézetét tbc-s betegek részére az Újpest, Baross u. 105. szám alatti ún. Kollártelepen (Kollár Miklós emberbaráti szeretettől vezetve a területet a kerttel, a főépülettel és a melléképületekkel együtt évi 1 pengő eszmei bér fejében bocsátotta rendelkezésre a nemes cél érdekében). Ezzel Gárdi Jenő dr. nemcsak a munkaterápia bevezetése terén, hanem a ma annyit emlegetett rehabilitáció terén is úttörő alkotó volt országunkban.

Az intézet munkáját, a szűrővizsgálatokkal kapcsolatos újításokat, a munkaterápia jelentőségét, valamint a Kollár Miklós Gyógymunkatelep működését dr. Gárdi Jenő és dr. Vas Imre: *Új utak a tuberculosis leküzdésére* című, 1935-ben megjelent munkájában fektette le.

6. 1933-ban megszűnt a tbc-s telep, mert épületeire a tulajdonos Újpest városának új iskolája felépítéséig sürgős szüksége volt. Az Újpesti Fiókegyesület azonban megtett minden előkészületet arra, hogy az épület visszaadása után a Gyógymunkatelep ismét megkezdhesse működését. Ez az idő is eljött, az épületet Újpest városa vissza is adta, de közben az iskolai szűrések felfedezték a beteg gyermekeket és ezeket az iskolából — a többiek érdekében — el is távolították. Ők maguk azonban rosszabb helyzetbe jutottak. Elvesztették az iskolák védelmét, a meleg helyiséget, az iskolai népkonyhák sovány, de mégis meleg ételét, valósággal az utcára kerültek, mert ezek a gyermekek többnyire a legszegényebb családokból származtak. — A gyermekeket tehát el kellett helyezni, és ezért a visszakapott telepből, melyet közben iskola részére átalakítottak, a tbc-s gyermekek gyógyiskolája lett gyógyóvodával.

A Gyógyiskola 1937. évi működéséről szóló jelentésből: „A Gyógyiskola munkaterápiás intézmény, csak aktív gümőkóros gyermekeket vesz fel, akik tanulásra, óvoda, iskola látogatására alkalmasak... A felvett gyermekek korhatára 3-16 év. A Gyógyiskola kezdetben csak mint napközi otthon működött, ahol a gyermekek reggel 8 órától délután 5 óráig tartózkodtak. 1937 áprilisáig megnyitottuk az internátust. A jelenlegi befogadó képesség 25 bentlakó és 65 bejáró”.

Ettől kezdve Gárdi és munkatársai kizárólag gyermekek gyógykezelését, rehabilitációját végezték. Évente rendszeresen megvizsgálták az összes újpesti iskola és óvoda növendékét, megközelítőleg 5000 gyermeket. Javasolták és gyakorlatban el is végezték a pedagógusok és óvodás gyermekekkel foglalkozók kötelező vizsgálatát is.

Dr. Pesta László, Újpest akkori tiszti főorvosa írta: „Az 1937-es év fordulópontot jelentett az

intézet működésében, ugyanis sikerült némi rábeszéléssel olyan munkamegosztást létesíteni, amelynek nyomán tökéletesnek látszó és nem remélt fejlődési fokra vergődött tüdőgondozási rendszerről számolhatunk be. A felnőttek tüdőgondozását a Szociálpolitikai Intézet végzi. A tbc elleni küzdelem alapját a gyermekkori felkutató, rostáló és izoláló-gyógyító működést pedig az Országos Tüdőbeteg Szanatórium Egyesület, amelynek kiváló vezetősége, különösen pedig főorvosa felismerte ennek a munkának nagy horderejét, lehetőségeit és szépségeit”.

7. További igen nagy érdeme Gárdi főorvosnak, hogy az ernyőfénykép-szűrő berendezést gyermekeknél Magyarországon először ő és munkatársai valósították meg. Az ernyőfénykép-szűrő berendezést újpesti munkások társadalmi munkában Gárdi Jenő munkájának megbecsüléseképpen, díjtalanul készítették. „Általában bármi kellett, az újpesti munkások (szakmunkások) mindig versengtek azért, hogy mit tehetnek az intézetért és gyermekeik érdekében. A házilag készült primitív berendezésekkel jól érzékelhető ernyőfényképet nyertek, s már abban az időben az újpesti gyermekek sugárterhelését a minimumra csökkentették.”

A Gyógyiskola és Gyógyóvoda kiemelkedő működését és eredményeit a korabeli sajtó sokszor méltatta.

Az intézet kiváló orvosi gárdájából Bernolák Béla dr., katonai orvosi szolgálata teljesítése közben a II. világháborúban elesett. Gárdi Jenő dr.-t, Ádám Árpád dr.-t, Sándor Pál dr.-t, Nyéki György dr.-t és Sommer Jenő dr.-t elhurcolták és mártírhaltak. Vas Imre dr., az „Új utak” társszerzője, a későbbi Kossuth-díjas kiváló orvos (meghalt 1961-ben), hamis papírokkal bujkált és így sikerült átvészelnie a fasiszmus borzalmait.

Gárdi és munkatársai nem tértek vissza, de „nem hal meg az, ki milliókra költi dús kincsét”. Gárdi nevét ma utca örökíti meg Újpesten, a volt Kollár-telep falán tábla őrizte emlékét melyet 1973. április 10-én elhelyeztek a Jókai utcai Gyermek-szakrendelő falára.

Fericsán Kálmán:*

Az Újpesti Magyar Királyi Faipari Szakiskola első évei

A kiegyezés utáni évek páratlan fejlődési lehetőséget adtak hazánknak, amely lehetőséget okosan, jó szervezéssel, szorgalmas munkával használtak ki az ország vezetői és polgárai. Eötvös József, majd Trefort Ágoston a Vallás és Közoktatási Minisztérium irányítói által létrehozott elemi és középiskolai törvények (1868 és 1883), valamint az ezeket követő ipari törvények (1872 és 1884), biztosították azokat a jogi, közgazdasági, szervezeti stb. kereteket, amelyek szellemében ez a helyenként egészen fantasztikus fejlődés kibontakozott.

Újpest fejlődése is erre az időre esett, ezért amikor a „Kozma Lajos Faipari Szakközépiskola” történetét szeretném összeállítani, akkor — a legnagyobb öröömre — Újpest történetének egy kis részét is meg kellett írni. Ebben a cikkben erre nem vállalkozhatok.

Az iskolánk története elég bonyolultnak tűnik már az első kezdeti lépések megtétele után is. Több intézmény egyesülése és szétválása alakította, formálta. Trefort Ágoston kultuszminiszter 1879-ben alapította a „Középipartanodát”, amely fejlődése során differenciálódott. Sok évtized múlva ennek az intézménynek a faipari szakosztálya fuzionált az Újpesti Magyar Királyi Faipari Szakiskolával.

Ez az iskola is az országos iparfejlesztési koncepció alapján bontakozott ki és fejlődött. Ilyen értelemben, mint az országos szervezet része — az ország valamennyi hasonló iskolájával egyetemben — báró Szterényi József alkotása.

1895-ben alapították és községi iskolaként funkcionált. Azért hozták létre, mert a rohamosan fejlődő Újpesten szükséges volt a fiatalok szakmai képzése, ami jó megélhetést és biztos jövőt ígért. Azért alapították, más iskolákkal, sőt más iskola-

típusokkal együtt, mert a település akkori vezetői tudták a dolgukat. Tisztában voltak azzal az előttük álló feladattal, amit városfejlesztésnek, városszépítésnek nevezhetünk. Amint azt az újpesti demográfiai görbe is jól szemlélteti, a népesség növekedése a természetes szaporulat mellett bevándorlással is történt.

Fontosak azok az adatok is, amelyek a fiatalok számát, jelenlétét, arányát és összetételét mutatták be. Mindezek az adatok azt tanúsították, hogy a populáció állandóan növekedett. Ezt a fejlődést nem lehetett csak települési erőből finanszírozni. Ezt a hatalmas beruházást, amely szinte kizárólagosan infrastrukturális volt, országosan kellett támogatni. Ez történt az elemi és polgári iskolák építése kapcsán is. A folyamatosan növekvő létszámú tanulóiifjúságnak csak úgy tudtak iskolai férőhelyet biztosítani, hogy 1897-ben államosították a községi ipari és kereskedelmi szakiskolát. Az elsők között alapították meg a leányok képzését megvalósító szakiskolát.

A faipari képzésről a következők derültek ki a levéltári dokumentumok alapján. Újpest községben működött — az alapítási éve egyelőre még ismeretlen — egy községi faipari tanonciskola.

Az 1890. június 27-én tartott községi gyűlésen ismertették „Az ipariskola záróvizsgájára és az iparostanoncok kiállítására” kapott meghívót és megszavazták a jutalmazásra szánt ötven Ft-ot.¹ A meghívás szokássá vált, az 1891. évben is meghívták a testületet és az előljárást.² Még ebben az évben Mády Lajos ipariskolai igazgató új osztály megnyitását kérte.³ Néhány hét múlva az Újpesti Ipartestület kérvényét tárgyalták, amelyben igényelték az alsófokú ipariskolák további irányításának átvételét.⁴

Az 1892. január 30-án megválasztott Ipariskola

* A szerző a Kozma Lajos Faipari Középiskola tanára

bizottság a következő személyekből állt:⁵

- 1./ Adamis Lajos iparh. b.
- 2./ Dr. Boskovits Alajos
- 3./ Csepregi Pál ipart. aleln.
- 4./ Gasparek Károly ipart. eln.
- 5./ Hörner József
- 6./ Léderer Győző
- 7./ Mády Lajos
- 8./ Mauks János
- 9./ Neményi Imre
- 10./ Pócz Mihály
- 11./ Rein Ede.

1892. december 22-én az alábbiak hangzottak el a községi gyűlésen: „...a községben az iparostanoncok nagymérvű megszorodása folytán a kizárólagosan a község által fenntartott iparostanonc-iskola eddigi osztályai a tanköteles tanoncokat befogadni nem bírják...”⁶ Emiatt egyhangúlag két új osztály indítását határozták el.

1894. november 10-én a m. kir. iparfelügyelő átiratát ismertették, amely egy asztalos szakiskola felállítását javasolta. Az iskola számára — a tanműhely bérleti költségére — ötszáz forintot szerepeltettek a költségvetésben.⁷

1895. július 17-én „Olvasatott a m. kir. iparfelügyelő átirata a f. évi szeptember hóban felállítandó asztalos szakipari iskola felállítása -, nem különben azon nyilatkozatnak beterjesztése tárgyában, hogy a község a szükséges lakás, fűtés és világítási díjakat ezen iskolát illetőleg állandóan fedezni fogja.”⁸ Még ez év augusztusában egy kormányrendelet értelmében ú. n. hármas kijelölés alapján szervezték meg a tantestületet. Minden állásra három jelentkező volt, a pályázatokat sorrendben tárgyalták.⁹ Meglepő fordulat, hogy decemberben a tanonciskola tanárhiánnyal küszködött.¹⁰

Az 1897. évi költségvetés tizenegy tétele¹¹ megmutatta, hogy az újpesti vezetés mennyire vette komolyan az oktató-nevelő intézményeket. A kiadások tizenegy tételéből kilenc óvodai ill. iskolai költség volt. Ebben a dokumentumban, a legfontosabb információ, hogy itt is elkülönítve található a két szakmai iskola támogatása és költségvetése:

7. Községi ipar és rajziskola fenntartása 4930 Ft.

8. Asztalos szakiskola tanműhelyére 500 Ft.

Mády Lajos jelezte, hogy 1890-ben — valószínűleg egy osztályt meg lehet szüntetni, mivel az iparostanoncok létszáma apadt.¹²

1903. szeptember 14-én a vármegyei tanfelügyelő 3925. sz. leiratát ismertették. Ekkor a községi jegyző előadta, hogy „...ezen szakiskolát az állam beszüntetni óhajtja, mert az céljának nem felel meg az iránta mutatkozó részvétlenség és csekély érdeklődés miatt.”¹³ Mády Lajos ipariskolai igazgató javaslatára elhatározták, hogy a község nagyobb áldozatot hoz az eddigieknél, és az ipariskolai bizottság a helybeli Ipartestület bevonásával tesz majd javaslatot.

A Szerényi-féle iparoktatási koncepció lényege, hogy a legfontosabb az azonnali igazodás az érdeklődők igényeihez és számához, ez viszont nem csak a tanulók, tanoncok, iparossegédek, az oktatásban részt vett és többé-kevésbé tanulni akaró bármely személyekhez való alkalmazkodás volt, hanem még a tanárok szükség szerinti váltakozó számához, a tárgyi feltételekhez, a helyi előjárósághoz stb. való tudatos igazodás is.

Két alapvető nézőpontot azonban lényeges itt kiemelni. Az egyik oktatási, a másik szociológiai. Az oktatási az volt, hogy ezek a tanulók szinte semmit, esetleg alig értettek a betűvetéshez, olvasáshoz és egyéb tudományokhoz, ez pedig nagy hátrányt jelentett az iparoktatási munka kialakításakor és fejlesztésekor. Tudjuk azt, hogy milyen volt az iskolába járók aránya Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében (az iskolakötelesek kb. 50 %-a tanult), döntő többségük pedig a vármegyéből származott. A negyven év alattiak túlsúlya meghatározó volt a népességben belül, és ők ebben az oktatási rendszerben végezték iskoláikat. Ezért nagyon fontos mindaz, amit az újpesti vezetők megtettek az iskolák építéséért és az ipar fejlesztéséért. Szociológiai kérdés volt, hogy a családok nagy többsége ú. n. reprezentációs és termelési egységet alkotott. A műhely, a bolt jelentette a gazdasági egység alapját, a városi iparosok háza egyszerre volt munkahely és lakóhely. Az ilyen

háztartások nem csak a családtagokat, hanem a segédek, a tanulókat is magukban foglalták. Egyáltalán nem, vagy csak nehezen különíthető el a szabadidős tevékenység. A rokonok, cselédek főnöke a mester, aki egy személyben a gazda is volt.¹⁴

Ilyen körülmények között kellett megoldani az oktatás hatalmas feladatait, amelyek egyébként is idő és energiaigényesek. Ilyen és ehhez hasonló „munkahelyi” és előképzettségi hiányok nehezítették a szükséges feladatok elvégzését. Ha eljártak a tanulók az iskolába, akkor a termelés esett vissza és a szabadversenyben lemaradtak, ha nem jártak szakmát tanulni, akkor a másik iparos esélyes volt a velük szembeni versenyben. Nem szabad csodálkozni azon, ha az iskolát, a tanulást néhány hónapos tanfolyamként szervezték, minden bizonnyal a fentiek ismeretében.

Most pedig tekintsük végig a tanéveket, és rögzítsük, mi történt az újpesti iskolában.

1897. dec. 27-én az Országos Iparoktatási Tanács teljes ülésén a kereskedelmi miniszter leiratát is tárgyalták, amely „a különböző fokú iparoktatási intézetek között létesítendő kapcsolat tárgyában... javaslatokat tesz.”¹⁵ A javaslatot elfogadták, amelynek az a lényege, hogy „a szakiskola faipari szakosztályának II. évfolyamát jól végzett növendék felvétessék az állami ipariskola I. évfolyamába. A szakiskola faipari szakosztályát teljesen végzett tehetségesebb tanítvány-elemet pedig vegyék fel az áll. ipariskola faipari szakosztályával kapcsolatosan szerveződő fakultatív továbbképző tanítási folyamba.”¹⁶ Tehát biztosítottak mindenféle átmeneteket.

1898-ban jelent meg az első értesítő, amely az egy éve működő, fejlődése kezdetén lévő újpesti állami faipari szakiskola történetét közölte. Közérdekű információkat nem találtam, a költségvetés adatait viszont leírták benne.*¹⁷

Az 1901/02. tanévben fennállásának hatodik esztendejébe lépett az iskola. Összesen negyvenhárom tanulót vettek fel ekkor, a faipari szakrajz tanfolyamra harminchat tanuló iratkozott be. Az intézetben egy igazgató, három rendes, három

óraadó tanár és három művezető dolgozott. Szerény műhelyi oktatás folyt. 2191 K értékű nyersanyagot használtak fel. A tanulók 59 %-a fejezte be az iskolát. 1895 óta kimaradt, elhalálozott 12 tanuló, azaz 41 %. Azok a tanulók, akik elvégezték az iskolát, legnagyobbbrészt ipari pályán helyezkedtek el.¹⁸

Az 1904/05. tanév végéig a következő volt az iskola szervezeti felállása a rendes szakiskolai tagozatban: hat elemi, vagy két középiskolai végzetek iratkozhattak be. Hetente 5-20 elméleti és 30-35 gyakorlati órában asztaloságban kaptak kiképzést.

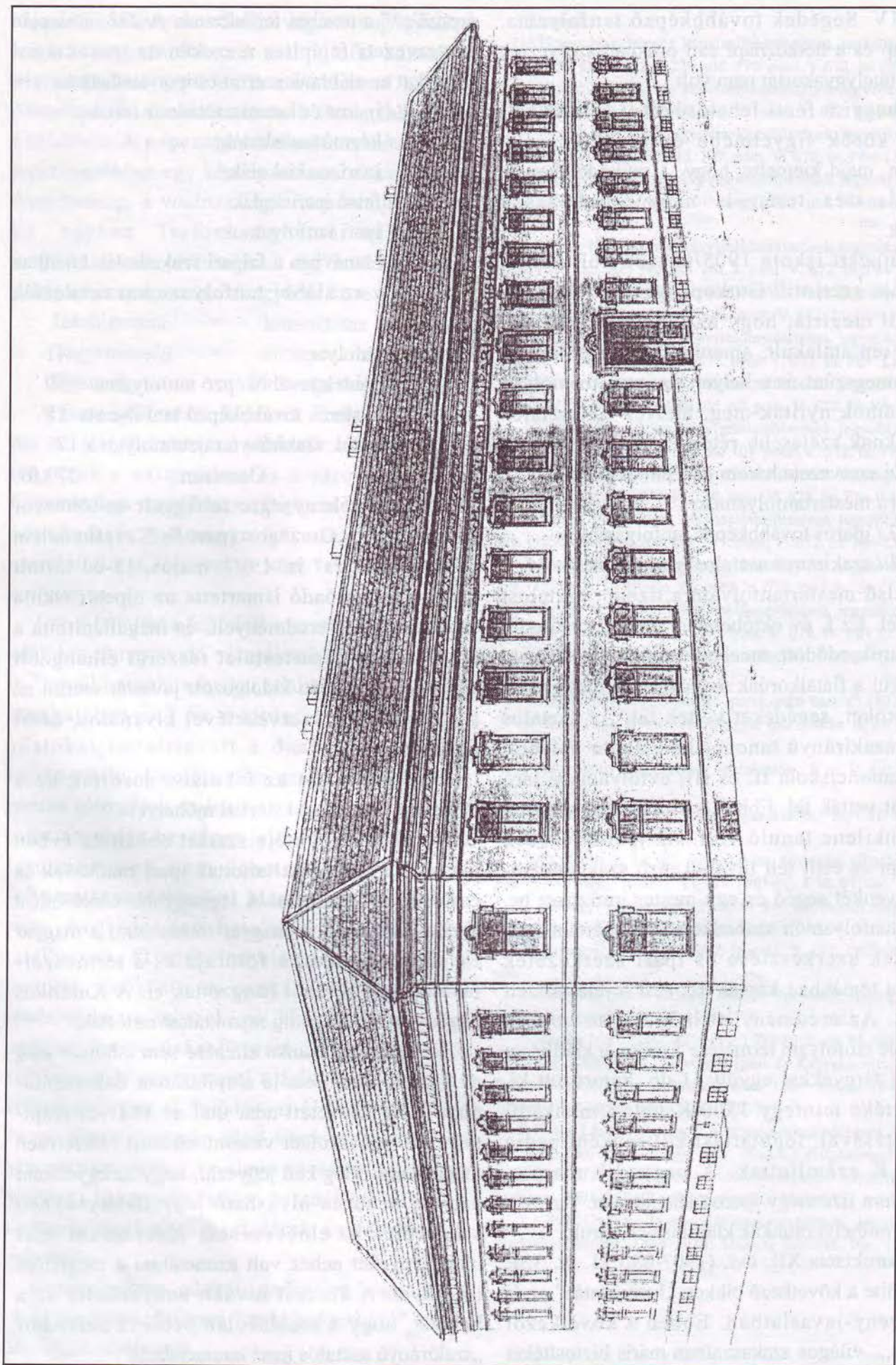
1906-ban Bánhegyi Aladár szakcikkében megállapította, hogy az iskola 1896 óta komoly fejlődést mutatott. Az elmúlt tíz év alatt már eredmények is voltak. Az iskola munkáját értékelve ezt írta: „a kormányzat felismerve különösen az iparoktatás ez utóbbi ágának kiváló jelentőségét, a folyó iskolaévben az újpesti m. kir. áll. faipari szakiskolának adott egészen új és oly irányú szervezetet, hogy a gyakorlatban működő asztalos iparosoknak modern irányban való továbbképzése mentől tökéletesebben legyen megvalósítható és az intézetnek ily irányú működése az említett iparág működésének minél szélesebb rétegére legyen kiterjeszthető.”¹⁹

Az eddigi helyébe a következő lépett:

I. Mestertanfolyamok. 8-8 elméleti és gyakorlati óra hetenként. (Okt., nov., jan., feb., ápr., máj. hónapban indították.) Kisiparosoknak és önállóságra törekvő segédeknek állították össze a tanulnivalókat. Ösztöndíj, jutalmazás volt.

II. Műhelygyakorlati tanfolyamok. Egész évben aug. kivételével szervezték. Vasárnap 8-12-ig és hétköznapi este 7-9-ig tartották. Díjmentes volt. Jó magaviseletű és törekvő asztalosok az év bármely idejében beléphettek. Bizonyítványt kaptak.

III. Szakirányú inas-rajztanfolyam. A faiparos tanonc-iskolai tanulók részesültek szakirányú rajzoktatásban. Elméleti oktatásuk a községi iparos-tanonc iskolában történt. (Előkészítő, általános, szakirányú.)

Az Újpesti M. Kir. Állami faipari szakiskola épülete

(Készítette: Darilek Henrik, 1958)

IV. Segédek továbbképző tanfolyama. Vasárnap és a hétköznapi esti órákban szervezték meg. Műhelygyakorlat nem volt.

Bánhegyi a fenti lehetőségeket az érdekelt iparos körök figyelmébe és érdeklődésébe ajánlotta, majd kiemelte, hogy „...működéséhez az iparfejlesztés terén is nagy várakozások fűzhetők.”²⁰

Az újpesti iskola 1905/6. tanévről kiadott értesítője szerint:²¹ Gutkopf igazgató úr a 11. tanévről megírta, hogy az intézet szervezete lényegesen átalakult, amennyiben a szakiskolai tagozat megszűnt és e helyett az intézetben olyan tanfolyamok nyíltak meg, melyek az asztalos iparosoknak szélesebb rétegeit karolták fel. Az intézet új szervezete három tagozatból állt ekkor:

- 1./ mestertanfolyamok;
- 2./ iparos továbbképző tanfolyamok;
- 3./ szakirányú asztalos ipari tanonciskola.

Az első mestertanfolyamra tizenöt asztalost vettek fel. Ez f. év októberében indult, a második januárban kezdődött, amelyre húszan jelentkeztek, akik közül a fiatakorúak mellőzésével mestereket, művezetőket, segédeket vettek fel. Az asztalos inasok szakirányú tanonciskolájába a helybeli iparos tanonciskola II. és III. évfolyamába járó tanulókat vették fel. Ebben a csoportban egyszáz-negyvenkilenc tanuló volt. Az iparossegédek vasárnapi és esti, téli továbbképző szaktanfolyamára ötvenkét segéd és egy mester iratkozott be. Ezen a tanfolyamon szabadkézi rajz, mértani rajz, fakötések szerkesztése és ipari szerkezetek rajzolása témákban kaptak képzést a jelentkezett tanulók. Az eredmény itt is kielégítő volt. A háromféle tanfolyam termelése a milánói kiállításra készített tárgyakkal együtt 41 db. bútort tett ki. Ezek értéke mintegy 3500 K volt a munkadíj leszámításával, fenntartási költségként pedig 31.680 K számítottak. A negyedik mestertanfolyamra tizennégy iparos jelentkezett. Az év a rajz és a műhelyi munkák kiállításával zárult.

Az Iparoktatás XII. évf. (1907-08.) 11. sz. 321. old. közölte a következő cikket: „Iparoktatás” az új ipartörvény-javaslatban. Ebben a következőt találjuk: „...világos szakaszaiban máris biztosítékát

érezzük...” a további fejlődésnek. A 232. § alapján a szervezeti felépítés részekén az iparoktatási iskolákat az alábbiak szerint csoportosíthatjuk:

- 1./ iparos és kereskedőtanonc iskola;
- 2./ kézműves iskolák;
- 3./ ipari szakiskolák;
- 4./ felső ipariskolák;
- 5./ ipari tanfolyamok.

Ebben a tanévben a faipari szakiskolák közül az újpestiben az alábbi tanfolyamokat rendezték meg:²²

1./ mestertanfolyam	41
2./ iparossegédek továbbképző tanfolyama	39
3./ önálló mesterek továbbképző tanfolyama	18
4./ iparos inasok szakirányú rajztanfolyama	175
Összesen:	273 fő.

Erre a tevékenységre felfigyelt és többször visszatért az „Országos Ipari és Kereskedelem Oktatási Tanács” is. 1907. május. 15-én tartott ülésükön az előadó ismertette az újpesti iskola tanfolyamainak eredményeit, és megállapította a helyi asztalos ipartestület részéről elhangzott vélemények alapján kidolgozott javaslat szerint ez az iskola jelen szervezetével kívánatos, ezért fenntartandó.²³

1909-ben ebbe az iskolába sorolták be a budapesti kosárfonó kísérleti műhelyt is.

Az iskola értesítője szerint ebben az évben ingyenes előadásokat tartottak ipari munkások és családtagjaik számára. A legnagyobb érdeklődést kiváltó előadások a magyar történelem, a magyar és világirodalom, a földrajz és a természettudományok köréből hangzottak el. A Katolikus Legényegyletben pedig rajzoktatást tartottak.

Kitartó kutatómunka ellenére sem találtam meg az újpesti tanonciskola alapításának dokumentumait (több közvetett adat utal az 1881-es alapításra), a szakiskoláét viszont sikerült részletesen megismerni. Meg kell jegyezni, hogy az egyébként nagyon nehezen olvasható jegyzőkönyvekben keveredtek az elnevezések, ezért az ott leírt intézményeket nehéz volt azonosítani a megfelelő iskolával. A kérdést tovább bonyolította az a helyzet, hogy a szakiskolán belül is működött „szakirányú asztalos ipari tanonciskola”.

Az önkormányzat szintjén végzett megfigyeléseket a legegyszerűbben a demográfiai adatokkal alátámasztott fejlődés bemutatásával lehetett összefoglalni. Ez bizonyította a térség folyamatos fejlődését. A népesség növekedése mutatta meg legkifejezöbben egy község várossá alakulását. Az életképesség, a vitalitás legjobb mutatója a korfa. Ez egyben Trefort Ágoston népszerűen megfogalmazott politikájának egyik eleme is volt. A három ismert összetevő együtt a következő:

Intelligencia	=	köz-oktatás
Vagyonosság	=	köz-gazdaság
Egészség	=	köz-egészség.

A fenti kifejezések képezték Trefort politikájának az alapját. Mint azt többször előadta, ezek a tényezők a városokban és a várossá fejlődés folyamatában napról napra folyamatosan alakultak, növekedtek. A demográfiai eseményeket jól szemléltette a Borovszky könyvéből megismert grafikon is.

Ezt a hatalmas fejlődést mutatta be budapesti adatokra támaszkodó vizsgálataival Katus László is,²⁴ végül hasonló adatokat találtam Kövér György munkájában is.²⁵ Ez a kitűnő könyv országos adatokat tartalmazott a dualizmus korának fejlődéséről. Demográfiai grafikonok, korfák, pontos elemzések és leírások sorozatával bizonyította az egész országra jellemző fejlődést. Ez természetesen nem lehetett egyenletes és folyamatos a történelmi Magyarország területén sem. Regionálisan hatalmas különbségeket találhatunk. (Történelmi előzmények, egykező megyék, örökösödési szokások, kétgyermekrendszer, házassági szokások, kivándorlás stb.) Egy nagyon fontos összefüggést azonban sikerült előtérbe állítanom azzal a felvetéssel, hogy a kiemelkedő újpesti fejlődést az Újpestet létrehozó és gr. Károlyi István által kiadott alapítólevél biztosította, mivel az eleve (a vallásszabadság mellett) iparszabadságot biztosított. Ezzel a szabadsággal pedig jól éltek az idetelepült polgárok.

Ezzel a néhány adattal igyekeztem bemutatni a „Kozma Lajos Faipari Szakközépiskola” előd-iskoláinak históriáját.

Források:

- ¹ Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 5. köt. (1890. jún. 27.) 235-236. old. 110. pont. V. 672. In: Föv. Lt.
- ² Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 5. köt. (1891. jún. 25.) 407-408. old. 87. pont. V. 672. In: Föv. Lt.
- ³ Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 5. köt. (1891. júl. 11.) 424. old. 107. pont. V. 672. In: Föv. Lt.
- ⁴ Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 5. köt. (1891. nov. 3.) (rendkívüli közgy.) 510. old. 164. pont. In: Föv. Lt.
- ⁵ Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 5. köt. (1892. jan. 30.) 542-543. old. 2. pont. V. 672. In: Föv. Lt.
- ⁶ Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 6. köt. (1892. dec. 22.) 100. old. 141. pont. V. 672. In: Föv. Lt.
- ⁷ Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 7. köt. (1894. nov. 10.) 26. old. 177. pont. V. 672. In: Föv. Lt.
- ⁸ Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 7. köt. (1895. júl. 17.) 107-108. old. 62. pont. V. 672. In: Föv. Lt.
- ⁹ Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 7. köt. (1895. aug. 31.) 131-132. old. 104. pont. V. 672. In: Föv. Lt.
- ¹⁰ Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 7. köt. (1895. dec. 2.) 152. old. 128. pont. V. 672. In: Föv. Lt.
- ¹¹ Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 7. köt. (1896. dec. 29.) 306. old. 147. pont. V. 672. In: Föv. Lt.
- ¹² Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 8. köt. (1899. júl. 5.) 29. old. 46. pont. V. 672. In: Föv. Lt.
- ¹³ Újpest Nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyvei. 8. köt. (1903. szept. 14.) 55. old. 80. pont. V. 672. In: Föv. Lt.
- ¹⁴ Somlai Péter: Konfliktus és megértés. Budapest. Gondolat, 1986. 57-59. old.
- ¹⁵ Jegyzőkönyv az „Országos iparoktatási tanács” 1897. évi dec. 27-én tartott teljes üléséről. In: Magyar Iparoktatás. II. évf. 1897-98. VIII. sz. 271. old.
- ¹⁶ Jegyzőkönyv. In: Magyar Iparoktatás... I. m. II. évf. 1897-98. VIII. sz. 272. old.
- ¹⁷ Iskolai értesítők. In: Magyar Iparoktatás... I. m. II. évf. 1897-98. III. sz. 98. old.
- ¹⁸ Az újpesti m. kir. áll. faip. szakisk. értesítője. (Közl: Gutkopp Károly) In: Magy. Iparokt. VI. évf. 1901-02. 3. sz. 91. old.
- ¹⁹ Bánhegyi Aladár: Az újpesti m. kir. áll. faipari szakiskola új szervezete. In: Magyar Iparoktatás. X. évf. 1905-06. 1. sz. 3. old.
- ²⁰ Bánhegyi... I. m. In: Magy. Iparokt. X. évf. 1905-06. 1. sz. 5. old.
- ²¹ Az újpesti m. kir. áll. faip. szakisk. értesítője. Gutkopp... i. m... In: Magyar Iparokt. XI. évf. 1906-07. 5. sz. 148. old.
- ²² Magyar Iparoktatás. XIV. évf. 1909-10. 2. sz. 54. old.
- ²³ Jegyzőkönyv az „Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács” iparoktatási szakosztályának 1907. május 15-én tartott üléséről. In: Magyar Iparoktatás. VIII. évf.
- ²⁴ Katus László: Budapest népesség-növekedésének forrásai a 19. században. In: Somogyi Éva: (Szerk.) Polgárosodás Közép-Európában. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok. 8. Budapest, 1991. MTA Történettudományi Intézet.
- ²⁵ Kövér György: Iparosodás agrárországban. Magyarország gazdaságtörténete. 1848-1914. Magyar história. Bp., Gondolat. 1982.

Dr. Kicsi Sándor:*

A homoktövis városa: Újpest

Újpest városának és benne a Könyves Kálmán Gimnáziumnak címernövénye lehetne az ú. n. „újpesti homoktövis”, melyet Linné így nevezett latinul: *Hyppophae rhamnoides*. Ez a mindent kibíró igénytelenség a történelmi Magyarországon csak az újpesti határban díszlik. Egyedül csak itt! 1974 óta védett, ágas-bogas cserje, a szélsőséges időjárást jól tűri. A sok fényt igényli, apró narancssárga bogyó-termése C vitaminban gazdag.

Ezen a helyen a Károlyi grófok birtokán kezdenek megtelepedni az 1840-es években a szegény, de szorgalmas magyarok, szepességi németek, Buda-környéki svábok és szlovákok. Ez utóbbi náción Árva megye, Liptó megye és Túróc megye tájairól jöttek seregestől és jöttek egészen a XIX. század végéig. Az ablakár-ablakos tót, a babkár-gyolcsostót, a drótostót, a fenyőmadaras-tót első telephelye Újpest lett. A millennium évében, 1896-ban az újpesti plébániatemplomban a nagymise keretében az első szentbeszédet szlovákul mondták, tudtommal még az I. világháború után is sokáig.

Wolfner Gyula bőrgyára elsősorban szlovákokat alkalmazott, a trianoni békekötés után már erdélyi menekült magyarokat is. Újpestre Magyarország teljes területéről a legelszántabb, a legjobb kezű és gyors észjárású fiatalemberek özönlöttek. Mint az újpesti homoktövis, igénytelenek voltak, de megkapaszkodtak.

A szorgalmas iparosok, tímárok, asztalosok feje fölé nőtt a nagyipar: a bőr és szőrme-gyárak, a Chinoin, az Egyesült Izzó. A munkások nemcsak a gépek fölé görnyedtek, szabadidejüket értelmesen használták fel. Már

1885-ben megalakult az UTE, 1905-ben megnyílt a községi gimnázium, mely 1921 óta Könyves Kálmán nevét viseli, a király nevét Árpád fejedelem családjából, aki folytatta a királyi könyvtár fejlesztését, mit Géza fejedelem kezdett el és Mátyás király tett világhírűvé. A törekvő, tehetséges újpesti ifjúságot hivatásuknak élő tanárok nevelték-tanították.

Az emberi élet olyan, akár a gyertya. Születésünk pillanatában valaki meggyújtja és a láng csak halálunk pillanatában alszik el.

A homoktövis hazájában éltek, élnek ma is művészek, költők. Két költőről emlékezzünk meg, hiszen a Könyves tanulói ismerték őket. A kevésbé ismert a Káposztásmegyeren alkotó Jánosy István. Megyeri Barna szobrász emlékére írt verséből idézek:

„Ruhája: overall.

Ágya: priccs vagy pusztaság tér.

Étele: rádió-leadó-keszeg.

Címere: arc, mindig nevet,
örök mozgó kezek”

Ezeket a sorokat írhatta volna Berda Józsefről is, aki 1916-tól haláláig élt Újpesten. Megrázó szeretettel írt Újpestről, a szürke, poros városról Újpest c. versében.

„Hej, Újpest! Hej, új pestiek!”

Az emlékezés során pereg a kalandfilm, életünk nagy filmje. Sok baj és megpróbáltatás ellenére él a város. Úgy élünk benne mi is, hogy utódainknak legyen mire emlékezni és büszkének lenni!

* A szerző latin-magyar szakos tanár, évekig a Könyves Kálmán Gimnáziumban tanított. A most közölt írás az 1998. június 20-án, az 1953-ban érettségizettek találkozóján hangzott el.

Az Újpesti Városvédő Egyesület hírei

Egyesületünk őszi-téli programajánlata:

SZEPTEMBER

125 ÉVES BUDAPEST

Látogatás a Magyar Nemzeti Bank és a Postatakarékpénztár épületében. A reprezentatív bemutató keretében megismerkedhetünk Alpár Ignác és Lechner Ödön európai épületeivel.

Időpont: szeptember 26. (szombat) 14.45 óra.

Talákozás: a Bank főbejáratánál (Szabadság tér 8-9. sz.)

OKTÓBER

Mildenberger Márton nyomában...

A budafoki városvédők vendégeiként megismerjük Budafok műemlékeit és híres borpincéjét.

Időpont: október 10. (szombat) 14.00-19.00 óra között.

Utazás autobusszal. Jelentkezés szeptember 30-ig a 233-1976-os telefonszámon. Ekkor kapnak a jelentkezők pontos információkat is.

Az „ÚJPESTI SÉTÁK” c. dokumentum-film

bemutatója

Újpest „műemlékeinek” mai állapota.

Időpont: október 17. (szombat) 15.00 óra

Helyszín: Polgárcentrum

Az Újpesti Városvédő Egyesület október 23-i

megemlékezése

Időpont: október 23. (péntek) 15.00 óra

Helyszín: a belsővárosi református templom (Szt. István tér)

NOVEMBER

Az újpesti keresztény egyházak kórusainak

III. találkozója

Időpont: november 7. (szombat) 15.00 óra

Helyszín: a kertvárosi római katolikus plébániatemplom (Rákóczi tér)

Külön meghívót küldünk!!!

125 éves Budapest

Látogatás az Újvárosházában (A tavasszal elmaradt program pótlása)

Időpont: november 21. (szombat) 15.00 óra.

Meghívót küldünk!!!

Az újpesti vasúti híd újjáépítése

Beszélgetés Nemeskéri Kiss Géza építésszel, a híd újjáépítésének tervezőjével.

Időpont: november 28. (szombat) 15.00 óra

Helyszín: Polgárcentrum

DECEMBER

Az egyesület évváró rendezvénye

Közreműködik a Magyar Rádió gyermek-kórusa.

Időpont: december 12. 16.00 óra

Helyszín: Polgárcentrum

Meghívót küldünk!!!

Helytörténeti hírek...

☞ 1998. június 12-én ünnepélyes évzáró rendezvényen vettek búcsút régi és mai tanárok, diákok a Tanoda Téri Általános Iskolától. A 95. iskolai tanév végén végleg megszűnt Újpest egyik patinás oktatási intézménye, az egykori Ferenc József téri, majd az Április 4. téri iskola. A mai épület 1902-ben épült és azóta sok-sok ezer újpesti fiú és leánytanuló koptatta lépcsőit. Az 1997/98-as — utolsó — tanévben 326 tanulót oktattak. A régi és mai tanárok, tanulók könnyes szemmel vettek végső búcsút az ISKOLÁTÓL.

☞ Szobrot kapott Görgei Artúr Újpesten. A nevét viselő úton, az Újpesti Műszaki Szakközépiskola közelében került elhelyezésre GÖMBÖS LÁSZLÓ szobrászművész alkotása, a 48-as honvédtábornok szoborportréja. Az 1937-ben, KOCSIS ANDRÁS szobrászművész alkotta Fájdalmas Anya szobor — melynek helyére került a Görgeiről készült alkotás — új helye Káposztás-megyeren lesz.

☞ 1998. szeptember 12-én, születésének 90. évfordulóján Dr. KAPOLYI LÁSZLÓ avatta fel és SEBŐK SÁNDOR főtí plébános áldotta meg Dr. SCHAUB ZOLTÁN prépost-kanonok emléktábláját az Újpesti Katolikus Kör épületének falán. Az emléktábla szövege:

„Hirdesse ez a márványtábla Dr. SCHAUB ZOLTÁN (1908, Újpest - 1992, Fót) prépost-kanonok, szentszéki bíró emlékét, aki hosszú éveken át mint hittanár és hitszónok szolgálta az újpesti katolikus híveket, segítette az üldözötteket, nevelte az ifjúságot. Születésének 90. évfordulóján

állíttatta az Újpesti Városvédő Egyesület”

☞ Elkészült az „ÚJPESTI SÉTÁK” címet viselő dokumentumfilm-sorozat első része, amely az „ÚJPESTI TEMPLOMOK”-at mutatja be. A negyvenperces film igényesen és látványosan segíti az érdeklődőket abban, hogy tizenkét újpesti templomot kívül-belül megismerjenek. A filmet a Városvédő Egyesület klubdelutánján fogják bemutatni. Tervek szerint még ez évben folytatódik a sorozat további helyszínein a forgatás, hogy a jövő év első heteiben a második rész is elkészüljön. A filmeket Alapítványunk készítteti és öt részből áll majd.

☞ Ezúton hívjuk fel Olvasóink és levelezőink figyelmét arra, hogy szeptember 1-jétől szerkesztőségünkben telefax is működik. Hívószáma megegyezik a szerkesztőség telefonszámával: 233-1976.

Alapítványunk ezúton is köszönetet mond mindazoknak, akik az 1997. évi adójuk 1 %-át munkánk támogatására átutalták. Ez az összeg várhatóan 133.270 forint lesz, ami 40.000 forinttal több, mint az előző évi támogatás volt.

Egyúttal tájékoztatjuk Önöket, hogy az 1997-ben kapott 92.350 forintot az „Újpesti séták” című dokumentumfilm-sorozat „Újpesti templomai”-t bemutató első részének elkészítésére használtuk fel, melynek végszámlája 130.000 forint volt. Köszönjük segítségüket és figyelmüket!

Az alapítvány támogatói:

ASCHNER LIPÓT ALAPÍTVÁNY,
„ARANY HORGONY” GYÓGYSZERTÁR,
ÉPORG RT., HANZLIK PÁL, HOLLÓSI GYÖRGY,
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA, IVÁNYI JÁNOS,
DR. KAPOLYI LÁSZLÓ, KOZMA SÁNDORNÉ,
ÚJPEST ÖNKORMÁNYZATA,
ÚJPESTI VAGYONKEZELŐ RT.

Kiadja: az Újpesti Helytörténeti Alapítvány

Elnök: Dr. Sipos Lajos

Szerkesztő: Kadlecovits Géza

Szerkesztőség: 1047 Bródy Imre u. 1.

Tel./fax: 233-1976

Tipográfia: Wagner Attila

Készítette: a Spácium Bt.

Felelős: Koós Gábor